

KAPITOLA 2

ČEŠI V ŘÍŠSKÉ ŽUPĚ SUDETY

České obyvatelstvo v pohraničí se octlo v postavení národnostní menšiny, jež neměla žádná práva. Nacistický totalitní a později i válečný režim se zde spojoval s národnostním útlakem, který ve svých nejradikálnějších plánech směřoval až k úplné likvidaci místního českého etnika. V tomto směru nepřicházela pro nacisty v úvahu ani taková politika, která by snesla srovnání s germanizační strategií v protektorátu Čechy a Morava.

Plány řešení „české otázky“ v pohraničí

Na obecné úrovni se postoj nacistických orgánů vůči českému obyvatelstvu v okupovaném pohraničí a v protektorátu nelišil. V každodenní politice se však mezi oběma oblastmi projevovaly určité odlišnosti. **Germanizace měla v okupovaném pohraničí především rychlejší a drastičtější průběh.** Bylo to dáno již tím, že české obyvatelstvo zde tvořilo menšinu, bylo roztrženo do několika etnických ostrůvků a ještě častěji do míst s převahou německého obyvatelstva, bylo izolováno od přirozeného zázemí ve vnitrozemí a navíc oslabeno přesuny v první době okupace, kdy z pohraničí odešlo mnoho politicky a národnostně nejaktivnějších Čechů. Významným faktorem pak byl postoj německého obyvatelstva. Představitelé místních nacistických kruhů prosazovali celkovou politickou, hospodářskou a kulturní degradaci českého obyvatelstva a posléze jeho přesídlení do protektorátu. Proti tomuto postupu se stavěli nejen říšští nacisté, ale i vedoucí osobnosti v protektorátu. Když byla koncem roku 1940 Hitlerem schválena germanizace celého českomoravského prostoru (viz kap. 7), začala se i v pohraničí prosazovat germanizace Heydrichovou metodou rasového výběru a asimilace. Představitelé místních Němců přesto i nadále považovali tuto cestu za příliš zdlouhavou a opakovaně zdůrazňovali, že germanizační politika v Sudetech musí probíhat energičtěji. Další vývoj válečných událostí a potřeba maximálně využít hospodářský a lidský potenciál okupovaného pohraničí si podobně jako v protektorátu vynutily prozatímní odklad mnoha radikálních návrhů.

Početní stav českého obyvatelstva

Na územích, která byla v roce 1938 postoupena Německu, se v roce 1930 hlásilo k české národnosti kolem 727 000 obyvatel (včetně Hlučínska), z toho 578 000 v oblasti pozdější Říšské župy Sudety. Pro tuto župu máme také přesnější data k roku 1939, kdy zde bylo podle květnového sčítání 291 000 Čechů, zatímco pro ostatní okupovaná území jsou známy jen různé odhady; **celkový počet Čechů v okupovaném pohraničí (včetně Hlučínska) se podle různých autorů pohybuje od 357 000 do 394 000, ale také (včetně Těšínska, které bylo až do 1. září 1939 součástí Polska) od 517 000 do 567 000 či více osob.** Uvědomíme-li si, že počet Čechů, kteří museli z obsazeného pohraničí odejít, se pohyboval kolem 115 000 až 140 000 osob (včetně Těšínska), zůstává pokles počtu českého obyvatelstva v rozsahu nejméně kolem dvou set tisíc neobjasněn. Souhrnně lze zřejmě právem tvrdit, že po roce 1938 zůstalo v obsazeném pohraničí českých zemí přinejmenším přes půl miliónu Čechů. Do obsazeného území byly zahrnuty i rozsáhlé oblasti českého osídlení na Opavsku, Bílovecku a Novojičínsku, na Zábřežsku, Šumpersku a Lanškrounsku, Jilemnicku a Českodubsku, také na jižní Moravě a nakonec i na Chodsku. Nejvíce Čechů zůstalo ve východních Sudetech. V politických okresech Opava-venkov, Bílovec a Zábřeh představovali čeští usadlíci i po sčítání v roce 1939 od 52 do 62 % všech obyvatel. České obyvatelstvo, jak lze prokázat na dobových statistikách, se dělilo na říšské státní příslušníky (lidé narození před rokem 1910 v pohraničí a jejich rodinní příslušníci) a osoby s nejasnou

19 Odjezd české rodiny z obsazeného pohraničí na podzim roku 1938

státní příslušností (ti, kdo se narodili jinde, respektive požádali o česko-slovenské občanství). Podíl říšskoněmeckých příslušníků z řad českého obyvatelstva činil v sudetské župě téměř 60 %, z toho ve vládním opavském obvodu dokonce 80 %. **Tato čísla vyvracejí názor, že většina Čechů do pohraničí přesídlila až po roce 1918.**

Teroristické akce a policejní zákroky

Již v průběhu roku 1938 zavládl v pohraničních oblastech teror nacistických bojůvek, tak zvaných → freikorpsů, který vrcholil v době „Mnichova“ a na počátku okupace, kdy jej navíc doprovázel teror policejní. Neúplné statistiky uvádějí, že během září a října roku 1938 bylo v pohraničním území Čech, Moravy a Slezska zabito téměř 50 československých vojáků a více než 50 příslušníků četnictva a jednotek → Stráže obrany státu (SOS). K útokům docházelo po celé délce hranice s Německem, k nejznámějším patří přepadení četnické stanice v Liptáni na Osoblažsku, kde 22. září 1938 zahynulo šest četníků a příslušníků jednotek SOS, nebo zabití čtyř četníků 13. září v Habartově. Podobné případy se odehrály ve Vidnavě, Linhartovech, Krajkové, Železné, Babylonu, Vápenné, Broumově, Hnaničích, Srbské a na dalších místech. Oběťmi teroru, který se rozpoutal po příchodu německých jednotek a trval i po ukončení vojenské správy, se staly desítky místních obyvatel, zvláště Židé, němečtí komunisti a sociální demokrati (viz kap. 1), ale též čeští vlastenci.

Na sudetském území, pokládaném za nedílnou součást říše a obydleném převážně Němci, nebyly zpočátku prováděny zavražďovací a teroristické akce, jak je známe z jiných okupovaných oblastí. S rostoucími projevy odporu ale i místní úřady začaly používat takové metody, jako byly okázalé procesy se zatčenými odbojáři. Uvedme například proces s příslušníky Meerwaldovy skupiny v Chebu v roce 1943 se šesti rozsudky smrti nebo výjezdní zasedání pražského zvláštního soudu ve Vysokém nad Jizerou v červnu 1944, po němž bylo popraveno deset z jedenácti obviněných českých vlastenců. **Veřejné popravy na šibenici sloužily zprvu k zavražďování zahraničních dělníků.** První takovou popravu polského dělníka na výstrahu pro porušení zákazu styku s německými ženami provedlo opavské gestapo v obci Velká Štáhle v okrese Rýmařov již 13. listopadu 1941, další z téhož důvodu v Mohelnici 9. ledna 1942, v Oticích u Opavy byl 13. ledna 1943 oběšen polský student teologie pro neplnění pracovních povinností a útěk, ve Vlčicích v okrese Jeseník oběšen 23. července 1943 dva Poláci. **Později byli v odvetu za akce odbojového hnutí**

a pro výstrahu veřejně popracováni také Češi, například v Jedlí na Šumpersku byli 10. července 1944 oběšeni tři místní občané, 5. října 1944 na vrchu Lázek u Cotkytle další tři osoby.

Potlačování politických práv

Všechny české politické strany i české spolky, s výjimkou hasičských, byly vzápětí po okupaci zrušeny a české obyvatelstvo tak pozbylo jakoukoli možnost sdružování. Již 14. října 1938 byl pro obsazené pohraničí jmenován zvláštní likvidační komisař (Stillhalterkommissar), který měl všeobecně zjednodušit spolkovou strukturu, ale ve skutečnosti se zaměřil hlavně na likvidaci spolků a organizací českých. Do ukončení jeho činnosti v srpnu 1940 byly zrušeny čtyři pětiny z celkem 6 408 spolků a převzetím jejich majetku bylo získáno 142 miliónů marek. V úředním styku nebyl dovolen český jazyk, takže i všechny nápisy a názvy obcí, ulic, úřadů a dalších institucí, veřejných budov a škol se musely uvádět jen v německé verzi, a to i v případě, že šlo o ryze českou lokalitu. Na veřejnosti nebo v dopravních prostředcích nebyl tolerován hlasitější český zpěv, ba ani hovor. Češi nebyli na rozdíl od protektorátních poměrů připuštěni jako zaměstnanci do žádné instituce místní správy, do úřadů, soudů, hospodářských svazů, stavovských komor, pracovních úřadů a podobně. Organizovat se mohli

20 Odstraňování českých napsů v Šumperku

jenom Němci v → NSDAP a jejích složkách, respektive přidružených organizacích. Obecní samospráva byla zrušena, v českých obcích byl jen v případě naprostého nezbytí (nežil zde žádný Němec) jmenován starosta české národnosti. Na české starosty však dohlíželi němečtí vládní komisaři, určení vždy pro několik českých obcí.

Školství, kultura a náboženský život

V okupovaném pohraničí byly okamžitě zrušeny všechny české střední školy, návštěva odpovídajících škol ve vnitrozemí byla nakonec zcela znemožněna. Hned byly likvidovány také české školy menšinové a mateřské, postupně se rušily všechny školy měšťanské. Jen v některých, naprosto českých obcích byly ponechány obecné školy s českým vyučovacím jazykem, ale i zde výrazně převažovala výuka německého jazyka nad českým a často sem byli dosazováni němečtí ředitelé a učitelé. V prvním období okupace byly i děti českých rodičů v řadě míst nuceny navštěvovat německé školy. Výuka dějepisu byla zrušena, hodiny zeměpisu se musely omezit jen na → Velkoněmeckou říši. Výchova měla být vedena výhradně v nacistickém duchu, ačkoli v tomto ohledu do značné míry záleželo na jednotlivých učitelích. Po krátké epizodě vydávání Věstníku české menšiny v Novém Jičíně nemělo české obyvatelstvo v pohraničí k dispozici žádná česká noviny, stejně jako nové knihy. V kinech se hrály jen německé filmy. Neexistovalo regionální české rozhlaso-

vé vysílání, jediným pojítkem s českým vnitrozemím byl protektorátní rozhlas. Omezovány a nakonec zakázány byly též všechny kulturní a sportovní aktivity českých obyvatel, jako například divadelní představení, fotbalová utkání, taneční a jiné zábavy. Poté, co se ukázalo, že posledními místy, kde se mohli Češi scházet, byl kostel a náboženské slavnosti, byl vydán zákaz poutí a veřejných procesí. Byla zrušena řada knihoven, i když v ryze českých enklávách byly některé z nich po důkladné revizi jejich fondů opětovně otevřeny. Zvláštní postavení si dokázaly uchovat církve. Nacistický režim k nim měl obecně negativní postoj; důležitou roli hrála vždy politická a národnostní orientace jednotlivých duchovních. Postupně byly z veřejného života vytlačovány různé tradiční církevní slavnosti a zvyklosti, řada farářů byla pronásledována, hlídána a různě omezována (viz kap. 1).

Hospodářská a sociální degradace

Politický, národnostní a kulturní útlak české menšiny provázela její celková sociální degradace. Zaměstnané vrstvy Čechů byly soustavně zatlačovány do podřízeného postavení méně kvalifikované a hůře placené pracovní síly. **Zvláště výrazně se tato tendence uplatňovala u dorůstající generace, jíž nebylo umožněno po absolvování základního vzdělání vyučit se významnějším řemeslům.** V tomto směru však představy nacionalistických radikálů postupně přehlušovaly požadavky a potřeby zbrojního průmyslu. Ekonomický tlak směřoval **k postupné likvidaci všech českých podniků a prikázání lidí na nucené práce** v okolí bydliště, ve vzdálenějších oblastech okupovaného pohraničí nebo v Německu. Nacistům se různými metodami přímého i zprostředkovaného nátlaku podařilo utlumit všechny zásadnější české podnikatelské aktivity. Při totální mobilizaci byla od

21 Školní vysvědčení žákyně české národnosti

22 Válečná sbírka kovů v Ústí nad Labem, 1941

23 Říšská pracovní knížka z roku 1935, používaná od října 1938 i na nově připojených československých územích

roku 1943 uzavřena i řada pro válku méně důležitých českých živností.

Okupované pohraničí se stalo vítaným zdrojem pracovních sil. Zdejší Němci zaujali řadu pozic v armádě či na úřadech v pohraničí i v protektorátu. Vzhledem k tomu, že Češi nebyli podle Hitlerova osobního pokynu natolik spolehliví, aby mohli po boku německých vojáků bojovat na frontách druhé světové války, představovalo právě místní české obyvatelstvo důležitou rezervu pracovní síly. Dřívější velkou nezaměstnanost vystřídala v pohraničí striktní pracovní povinnost.

Konfiskace pozemkového majetku

Ekonomický tlak na české obyvatelstvo se v duchu nacistické teorie „krve a půdy“ orientoval hlavně na získání dosavadního českého (a také židovského) pozemkového a nemovitého majetku. V tomto směru pokročil proces ovládnutí a likvidace českých pozic dále než v protektorátu. První kroky se odvolávaly na špatné hospodaření, například u osob vystěhovaných do vnitrozemí, a dále pak na revizi výsledků prvorepublikové pozemkové reformy, a to nejen v případě větších statků, ale i drobných parcel. K největším zásahům do pozemkového vlastnictví Čechů v pohrani-

24 Příjezd německých reemigrantů z východní Evropy do Ústí nad Labem, únor 1940

čí došlo při přesídlování německých rodin z Besarábie, Bukoviny, Dobružky, Volyně a z italských jižních Tyrol. **Češi byli nemilosrdně vyháněni ze svých usedlostí, jejich rodiny se buď musely vystěhovat mimo obec, nebo pracovat na vlastním majetku jako podruzi.** Němečtí novousedlíci se mnohdy jen obtížně adaptovali na nové podmínky a přesídlovací akce měla také silně demotivující vliv na zbývající české zemědělce. Realizovala se proto jen z malé části a koncem války byla zcela zastavena.

Literatura

- BARTOŠ, J., České školství v tzv. Sudetech za nacistické okupace. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Paedagogica-psychologica 2, 1970.
- BARTOŠ, J., Odboj v nacisty okupovaném pohraničí českých zemí 1938–1945. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 25, 1990.
- BARTOŠ, J., Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945, Praha 1986.
- BIMAN, S., MALÍŘ, J., Kariéra učitele tělocviku, Ústí nad Labem 1983.
- KURAL, V., Místo společnosti – konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945), Praha 1994.
- KURAL, V., RADVANSKÝ, Z., a kol., „Sudety“ pod hákovým křížem, Ústí nad Labem 2002.
- RADVANSKÝ, Z. (Ed.), Historie okupovaného pohraničí 1938–1945. Svazek 1–9. Ústí nad Labem 1998–2005.